

## NOVI PRILOZI PROUČAVANJU NAŠE ALHAMIJADO LITERATURE

Muhsin Rizvić  
Filozofski fakultet Sarajevo

*Autor rasprave iznosi sažete prikaze dosadašnjih studija na području istraživanja alhamijado-književnosti kao specifičnog oblika kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine. Analizirajući studije dr. Muhameda Hadžijahića, dr. Abdurahmana Nemetka i dr. Muhameda Hukovića, te nekoliko starijih istraživača, Rizvić donosi zaokruženu sliku znanstvenih izučavanja alhamijado-književnosti od druge polovine 19. stoljeća do danas.*

Intenzivnije znanstveno proučavanje alhamijado-književnosti u historijsko-sintetičnim obuhvatima otpočelo je 1975. godine studijom dr. Muhameda Hadžijahića *Osvrt na dosadašnje objavljene tekstove i istraživanja iz problematike alhamijado književnosti*, koja je sačinjena i umnožena za potrebe tadašnje Begičeve Komisije za historiju književnosti Bosne i Hercegovine u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.<sup>1</sup> Nešto proširen informacijama o bosanskom jeziku u staroj bosansko-muslimanskoj književnosti, prvi dio svojega rada Hadžijahić je iznio u obliku referata na Akademijinom naučnom skupu "Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja", održanom 26. i 27. maja 1976. Taj referat je 1977. godine objavljen, pod naslovom *Neposredni zadaci u izučavanju naših alhamijado tekstova*,<sup>2</sup> u knjizi materijala sa ovoga skupa.

Integralni tekst Hadžijahićeve *Osvrta...*, kojim su se kasnije koristili i drugi istraživači uz korektno navođenje njegova autora, iznosi inače 110 tipkanih stranica, a sastoji se iz *Općeg dijela*, *Posebno dijela* i neophodnog *Indeksa imena*, koji cijeli tekst informativno povezuje. Cjelinom svojom taj rukopis u stvari predstavlja znanstvenoistraživačku studiju dokumentarnog biografsko-bibliografskog karaktera, što će reći da je autor u njemu obuhvatio svu faktografiju dosadašnjih saznanja o ovoj oblasti literature.

U *Općem dijelu*, koji je i neka vrsta razložnika za pisanje studije, izražen je najprije pogled na dotadašnja istraživanja alhamijado-literature od knjige dr. Otta Blaua *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler* (1868)<sup>3</sup> do 1975. zaključno, s kriterijem znanstvene potvrde ili revizije njihovih rezultata. Dotadašnji napisi o ovoj literaturi, prema riječima autora, pate od nedostatka studijske

- 1 Dr Muhamed Hadžijahić: *Osvrt na dosadašnje objavljene tekstove i istraživanja iz problematike alhamijado književnosti*. ANUBiH Sarajevo, /1975/, str. 110 odštampanih na pisaćem stroju. (I. Opći dio. II. Posebni dio. III. Indeks imena iz Posebnog dijela prema rednim brojevima).
- 2 Dr Muhamed Hadžijahić: *Neposredni zadaci u izučavanju naših alhamijado tekstova*. U knjizi: *Naučni skup Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja* (Sarajevo, 26. i 27. maja 1976). ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XXXV, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 5. Sarajevo, 1977, str. 41-52.
- 3 Dr Otto Blau: *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*. Abhandlungen des Morgenlandes. Bd. V, 2. Leipzig, 1868.

kompleksnosti, mada su mnogi od njih pisani sa znanstvenim pretenzijama. U osnovu te potrebe cjelovitosti svakako je ulazila najprije kritička obrada i izdavanje tekstova, tj. predstavljanje u njihovu autentičnom izrazu, što je nedostajalo i Blauovu i Čorović-Kemurinu djelu. Pledirajući za znanstvenim pristupom poslu oko transliteracije alhamijado-tekstova, Hadžijahić u svojoj studiji trasira osnovu jedne metodologije znanstvenog rada u ovoj oblasti. Drugi problem je, po njegovu mišljenju, rad na otkrivanju novih tekstova da bi se stekla potpuna slika o proširenosti i obimu ove književnosti. U tom pogledu on je dao informaciju u čemu se istraživačko-izdavački napredovalo od Blaua do našeg vremena, ističući rad Wernera Lohfeldta na ispitivanju ortografije alhamijado-književnosti, i u isto vrijeme žaleći što još nije utvrđen sistem transliteracije.

U nastavku ovog dijela teksta Hadžijahić kritički prilazi objašnjavanju nedovoljne afirmacije ove književnosti u okviru historije književnosti jugoslavenskih naroda, otkrivajući i neke razloge tog pojavi. On ukazuje na činjenicu da su književna mjerila za starije tekstove nužno šira i relativnija od savremenih, nalazeći da i tekstovi alhamijado-književnosti predstavljaju ne samo jezičko-kulturne spomenike prvog reda, nego da sa svojim univerzalističkim koncepcijama i političkim nonkonformizmom pokazuju i svojevrjne književne kvalitete.

Upozoravajući na činjenicu da su dosada u ovoj oblasti bili prezentirani uglavnom poetski tekstovi, on ističe i oblast prozних tekstova alhamijado-literature, rječnike, zapise narodnih pjesama, te natpise pisane arabicom. Kritički opredijeljen prema dosadašnjim faktografskim istraživanjima (ali nedovoljno uvjerljiv u nekim refleksima književno-estetskog rasuđivanja, što uostalom i nije bila pretenzija njegove studije), - Hadžijahić naglašava potrebu za revizijom nekih prihvaćenih identifikacija autorske pripadnosti pojedinih tekstova i njihove starosti, zatim, za opreznijom provjerom utjecaja na ovu književnost, ističući u prvom redu njene domaće izvore. Na kraju, upotpunjavajući metodološke zahtjeve prema budućim istraživačima, on ističe značaj jezičke analize tekstova, proučavanjem metrike pjesama, što će sve zajedno dati osnovu i za njihovo kritičko vrednovanje u kontekstu vremena i društveno-kulturnih uslova i književnih potreba sredine u kojoj je ta literatura egzistirala.

Kritičku metodologiju formulisano u *Općem dijelu* Hadžijahić je u velikoj mjeri primijenio na gradnji *Posebno dijela*, bar što se tiče književnohistorijske faktografije i tekstologije ove literature, što i čini sadržaj njegovog rukopisa. Idući od priloga do priloga kronološkim redom njihova objavljivanja, koji daje predstavu historijskog upotpunjavanja spoznaja o ovoj književnosti, Hadžijahić je davao osnovne informativne podatke o njima, njihovu sadržaju, dopunjujući ih istovremeno vlastitim znanstvenokritičkim i književnohistorijskim refleksijama, korekcijama i objektivacijama. Poseban informativni značaj ima povezivanje saznanja iz starijeg i novijeg vremena o pojedinom tekstu, tako da se dobija historijska slika njihova znanstvenog identiteta. Posjedajući veliko znanje o toj književnoj oblasti, Hadžijahić je mogao ovim priložima pristupiti sa znanstvenokritičkom strogošću, pri čemu se nije ustezao da i svoja ranija saznanja podvrgne reviziji u svjetlu novijih istraživanja.

Obraden na ovaj način, glavni dio Hadžijahićeva rukopisa, u kome je razmatrano 166 informacija i priloga o alhamijado-literaturi, objavljenih od njenog prvog spomena godine 1660. u *Putopisu* Evlije Čelebije pa do danas, predstavlja dragocjenu dokumentaciono-faktografsku osnovu za svako dalje specijalno izučavanje ove književne oblasti. Njegov rukopis pruža mogućnost uvida u historiju otkrivanja i spoznavanja alhamijado-literature u našoj i stranoj znanosti. Stoga nije ni čudo što je, iako integralno neobjavljen, postao i kao tipkani rukopis neophodan priručnik za sve one koji se zanimaju ovom književnom oblašću i bave njenim proučavanjem.

O tome svjedoče naredne tekstološke i historijskoknjiževne studije iz ove oblasti, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti* (1981) dr Abdurahmana Nametka i monografija dr Muhameda Hukovića *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči* (1986), koje se pozivaju na *Osvrt*, i *Neposredne zadatke...*, kao na bitnu osnovu vlastitih istraživanja, uvažavajući Hadžijahića kao jednog od najboljih znalaca ove književnosti, marljivog istraživača tekstova i identiteta njenih stvaralaca. Hadžijahićeva kritička revizija dotadašnjih pojedinačnih i fragmentarnih istraživačkih rezultata u ovoj oblasti, pored utvrđivanja onoga što među njima znanstveno traje, izazvala je svojevrсну utakmicu u osvajanju novih, sintetičnih spoznaja. Godine 1978. podnesen je, najprije, na ocjenu Akademijinoj Komisiji rukopis Nametkove *Hrestomatije*, a naredne godine objavljen je i njen predgovorni tekst pod naslovom *Bosanska alhamijado književnost u tokovima jugoslavenskih*

književnosti.<sup>4</sup> Te iste godine prijavljena je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i disertacija dr Muhameda Hukovića, koja je 1980. s uspjehom i odbranjena, da bi se šest godina nakon toga pojavila i u tiskanom obliku. U međuvremenu je, 1981. godine i Nametak objavio svoju *Hrestomatiju bosanske alhamijado književnosti*<sup>5</sup>, s prerađenim i dopunjenim uvodom i potpunom kritičkom aparaturom. Međutim, iako se oba autora pozivaju na spomenuti Hadžijahovićev *Osvrt* iz 1975, i njegovu štampanu frakciju iz 1977, i koriste se njime uz ostalu literaturu, ta dva djela u odnosu jedan prema drugom rađena su nezavisno, bez moguće razmjene saznanja iz rukopisnih verzija, a naslovi njihovih knjiga dodani su naknadno u preglede literature u njima. Ta prirodna autorska surevnjivost u istoj znanstvenoj oblasti, podstaknuta Hadžijahićevom inicijativom, pridonijela je, međutim, širini istraživačkih i metodoloških zahvata i bogatstva znanstvenih rezultata u teorijskom definiranju i književnohistorijskom određivanju ovog osobenog stvaralaštva.

## II

Alhamijado-tekstovi koji su predstavljeni u Nametkovoju *Hrestomatiji* pojedinačno su numerirani samo u Sadržaju (i to počinjući sa brojem 2), i iznose, raspoređeni u dva dijela, 67 bibliografskih jedinica poezije i 13 jedinica proze, tj. ukupno 80 tekstova.

Upoređujući ovaj zbornik sa dva, ranije objavljena korpusa alhamijado-tekstova, tj. sa knjigom Sejfudina Kemure i dr Vladimira Corovića *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII., und XIX Jahrhundert* (Sarajevo, 1912)<sup>6</sup> i poglavlje IV. *Muslimanska književna tradicija, 1. Pisci na narodnom jeziku u Bosanskohercegovačkoj književnoj hrestomatiji, I, Starija književnost* (Sarajevo, 1974)<sup>7</sup> - može se utvrditi da Nametkov zbornik, pored 23 teksta koje su objavili Kemura-Corović i 7 tekstova što ih je objavio Hadžijahić a Nametak uvrstio u svoj izbor, te još 3 teksta objavljena na drugim mjestima izvan tih korpusa (jedan je objavio O. Sokolović, drugi Alija Nametak a treći M. Kapetanović-Ljubušak), sadrži još 47 tekstova neobjavljenih u ranijim korpusima alhamijado-literature. Njih je Nametak preuzeo s raznih strana, iz fondova Orijentalnog instituta u Sarajevu, Univerzitetske biblioteke u Beogradu, Arhiva Hercegovine, Zemaljskog muzeja, Husrevbegove biblioteke, Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, od privatnih kolekcionara, a velikim dijelom iz rukopisa prikupljenih, snimljenih i redigiranih za potrebe Akademije nauka i umjetnosti BiH u okviru projekta historije književnosti BiH, u kojem je poslu i sam redaktor ove *Hrestomatije* veoma aktivno sudjelovao.

U Kemura-Corovićevoj knjizi ostalo je još 9 tekstova Kaimije, Šefkije, Ilhamije i Hume, a u Hadžijahićevu korpusu još 5 tekstova Karahodže, Ilhamije, Hevajije te anonima koje Nametak nije uvrstio u svoju *Hrestomatiju*. Da su se i ti i ostali "neuvršteni transliterirani i transliteriranoredigirani" tekstovi, čiju bibliografiju Nametak donosi na kraju, stekli u okviru ove *Hrestomatije*, njihov broj bio bi znatno veći, što bi predstavljalo reprezentativnu i raznovrsnu zbirku oblika i vrsta alhamijado-literature. Ova je *Hrestomatija* otišla dalje u predstavljanju alhamijado-stvaralaštva u tome što je udovoljila kritičkom zahtjevu, koji se postavlja još od vremena Kemura-Corovićeve zbornika, čija je transliteracija proizvoljna i nepouzdana, da se tekstovi pravilno pročitaju, tj. transliteriraju i prikažu u svojoj izražajnoj izvornosti. Nametkova transliteracija pridonijela je da su neke pjesme dobile i na svojoj književnoj vrijednosti upravo zbog toga što su ovog puta vjerno pročitane. Iako u tom zborniku nisu skupljeni svi poznati tekstovi, što će svakako izraziti žaljenje istraživača koji teže za cjelinom ovog stvaralaštva, mada je teško pretpostaviti da će ikad jedan takav posao biti do kraja okončan, - većina književno značajnih, do sada pristupačnih tekstova danas je pred nama, i to transliteriranih na najbolji način, u čemu je i osnovni kvalitet ove *Hrestomatije*.

4 Dr. Abdurahman Nametak: *Bosanska alhamijado književnost u tokovima jugoslavenskih književnosti*. - Treći program Radio Sarajevo, 1979, br. 24, str. 477-501.

5 Dr Abdurahman Nametak: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Svjetlost, Sarajevo, 1981, str. 350. Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine.

6 Scheich Seifuddin ef. Kemura und Dr. Vladimir Corović: *Serbokroatische Dichtungen Bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII. und XIX Jahrhundert*. Zur Kunde der Balkanhalbinsel, II. Quellen und Forschungen, Heft 2. Sarajevo, 1912, str. 74.

7 Dr Muhamed Hadžijahić: *Muslimanska književna tradicija*, sa predgovornim tekstom *Neke karakteristike stare bosansko-muslimanske književnosti*. U knjizi: *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, I. Starija književnost*. Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1974, str. 221-312.

*Hrestomatija* u prezentiranom obliku i takvim sadržajem otvara, međutim, pitanje koncepcije koju je njen redaktor imao prilikom sastavljanja. On je očigledno tragao više za onim tekstovima kojih nema u drugim zbornicima, ili je već poznate tekstove davao prema drugim rukopisnim verzijama, težeći pri tome za nekom vrstom višestrukog izbora i predstavljanja dosad nepoznatog materijala. Ali ni u tome ova koncepcija nije sasvim dosljedna jer je u *Hrestomatiji* preuzeto više od trećine već objavljenih i poznatih tekstova iz dva spomenuta korpusa. Da je Nametak svoju koncepciju znanstveno proširio, a svome izboru dodao i preostale tekstove iz Kemur-Corovića i Hadžijahića te iz obimne građe u ANUBiH, u čijem je prikupljanju i obradi i sam sudjelovao, te da ih je rasporedio po rodovima, vrstama i oblicima, ili eventualno po tematici, ili čak po kronološkom kriteriju, što on nije dosljedno učinio pa mu je sistematizacija ostala nejasna, - imali bismo dosad najpotpuniju, kritičku i tekstološku obrađenu zbirku alhamijado-tekstova kao osnovu za dalja jezička, književnohistorijska, estetska i kulturološka istraživanja. Tako bi ovaj zbornik, umjesto dosta neodređene koncepcije izbora, nepotpunog izbora pojedinih stvaralaca, neostvarene težnje za predstavljanjem nepoznatih tekstova i manje poznatih verzija, dobio značaj relativne potpunosti u prikazivanju ovoga stvaranja. A kao još jedan razlog u prilog takvom zborničkom objedinjavanju stoji činjenica da su u *Hrestimatiju* uneseni tekstovi iz Kemure-Corovića, osobito oni koje je pisao Ilhamija, jezički čistiji i razumljiviji, s manje turcizama, od onih koje je Nametak prvi u svome zborniku predstavio, i koji izazivaju posebnu pažnju znanstvene javnosti.

Da bi olakšao razumijevanje, redaktor je uz pojedine tekstove u ovoj *Hrestomatiji* dao tumač turcizama i manje poznatih oblika i riječi koje se u njemu pojavljuju, ali su i pored toga neka mjesta u njima ostala nejasna, vjerovatno i zbog nečitkosti ili izbljedjelosti rukopisnih predložaka. Pored toga je u Uvodu dao glose o autorima s neophodnim podacima o njihovu životu i radu, a uz prezentirane tekstove, pjesme ili prozne odlomke, naveo je izvore o rukopisu i datiranju, o mjestu gdje se čuva i bibliografske podatke o eventualnom ranijem objavljivanju, verzijama, književna poređenja sadržaja, motiva djela, metričko-stihovna zapažanja, već prema karakteru i obliku teksta. Međutim, i pored težnje za redaktorskom iscrpnošću, Nametak za neke tekstove nije mogao odrediti vrijeme njihova postanka, ili vrijeme prepisa. Upravo tamo gdje nema podataka o autoru i vremenu postanka pojedinog teksta trebalo je ukazati na starost rukopisa uz upotrebu instrumentarija pomoćnih historijskih nauka, filigranologije i dr. (navodim tekstove bez datiranja prema numeraciji iz sadržaja: 3, 4, 5, 6, 12). Što se tiče čitanja nejasnih tekstova, odnosno njihove transliteracije arabece na latinicu, nužno je dati i faksimile pomoću kojih se može provjeriti ispravnost postupka i mogućnosti čitanja onih mjesta koja su ostala pod upitnikom.

Na početku Nametkove knjige, odmah ispred Uvoda, dat je "faksimil prvog bosanskog alhamijado teksta pjesme *Hirvat türkisi* od Mehmeda Erdeljca" a pod br. 9 njen transliterirani tekst koji je objavio Friedrich von Kraelitz, također uz napomenu: "Pjesma je najstariji tekst bosanske alhamijado poezije, iz godine 997. po Hidžri (1588/89)". Pa iako se za uvrštavanje te pjesme može uzeti *Kriterij medija* kojim je ona ostvarena, kako ga je formulirao dr Srđan Janković, a to je "alhamijado medij u našem jeziku, to je onaj medij čiji je centar razvijanja bio upravo u Bosni i Hercegovini", pa "gravitacionom polju tog medija ni pjesma Mehmeda Erdeljca ne može izbjeći"<sup>8</sup>, ostaje pitanje: budući da Mehmed iz Erdelja nije iz Bosne, imamo li pravo uvrštavati njegovu pjesmu u bosanske alhamijado-tekstove i još njen faksimil staviti na početak. Međutim, u vezi s određivanjem najstarijeg dosad poznatog alhamijado-teksta postoji u ovoj *Hrestomatiji* još jedna kontradikcija: uz pjesmu pod br. 45 koju je napisao Hadži Jusuf Livnjak također piše - "ovo je najstariji pjesnički alhamijado tekst nađen u Bosni". Možda je bilo potrebno zauzeti stav i kada su bile u pitanju očigledno narodne pjesme pronađene u arabičkom zapisu i tretirane kao oblici alhamijado-literature. Trebalo je utvrditi je li narodna pjesma zapisana arapskim slovima na taj način nešto dobila od duha, manire i poetike alhamijado-poezije, one koja je stvarana u samom procesu alhamijado pisanja, koje predstavlja njen stvarni pisani izraz. Postavlja se, uz to, već odavna i pitanje u kom je smislu Umihana Čuvidina "alhamijado-pjesnikinja"; je li ona sama svoje pjesme pisala arabičkom? Ali to su svakako pitanja koja izlaze iz okvira ove *Hrestomatije*, a postavljaju se na relaciji između pojma "alhamijado-tekstova" i poetike alhamijado-književnosti.

Ni Uvod knjige nije zamišljen kao rasprava o poetici i teorijskim problemima ove književnosti, već više ima smisao konkretnog prikazivanja tekstova koji slijede i informiranja o toj književnoj oblasti. Zasnovan je u velikoj mjeri na dosadašnjim saznanjima o alhamijado-literaturi, posebno na rukopisnoj studiji dr Muhameda Hadžijahića *Osvrt na dosadašnje objavljivanje tekstova i istraživanja iz problematike alhamijado književnosti*. U Uvodu se najprije razmatra pojava

<sup>8</sup> *Unapređivanje nastavnih planova i programa visokoškolskih organizacija udruženog rada BiH* (Rasprave u sekcijama Republičke konferencije SSRN BiH). Sarajevo, 1979, str. 75.

i pojam alhamijado-literature, zatim se informira o njenim pojedinim književnim vrstama i tematskim oblastima: o ljubavnoj poeziji, o društveno-političkoj, nabožnoj, odgojno-didaktičnoj, o proznim tekstovima. Daju se obavještenja o pojedinim istaknutijim stvaralocima i njihovim djelima, što korespondira s glosama uz njihove tekstove. Ali se u Uvodu mnogo slobodno ili doslovno, i ponavlja, iako je to u glosama već napisano. Na nekim mjestima Nametak polemizira s ranijim shvatanjima vidova ove literature. U njemu se neke pojave uopćavaju, ali uglavnom na materijalu *Hrestomatije*. Međutim, ovaj predgovor ne iscrpljuje, niti ima pretenzija za sve aspekte i sve istraživačke probleme koji su u ovoj književnoj oblasti već više od jednog stoljeća otvoreni. Autor ih tek formalno dodiruje povezujući se, u luku preko tekstova kao glavnog sadržaja knjige, s napomenom uz ovo izdanje i važnijom stručnom literaturom. Tako se izbor i selektivnost tekstova u smislu predstavljanja nove, nepoznate građe, uvod primjeren izboru tekstova i stvaralaca te Važnija literatura o ovoj materiji - funkcionalno svodi na izdavanje ove *Hrestomatije* koja zaista predstavlja krupan doprinos upoznavanju književnog stvaranja i književnog života naše prošlosti.

### III

Ono za što je Nametkova *Hrestomatija* dala podlogu, bogatstvom tekstova i njihovom kritičkom obradom, Hukovićeve knjiga je trebalo dalje književnohistorijski da obuhvati, da teoretski nadgradi, estetski formulira. Ona je to, glavninom svoga teksta, i ispunila, mada bi sve bilo još produbljenije da je Huković od početka imao na raspolaganju Nametkova bibliografska istraživanja i tekstološke rezultate. Ipak je Hukovićeve monografija u velikoj mjeri zadovoljila interesovanje koje postoji, u slavističkoj znanosti, za fenomen alhamijado-literature u bosansko-muslimanskoj književnosti još od knjige dr Otta Blaua *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler* (Leipzig, 1868) preko djela Sejfudina Kemure i dr Vladimira Čorovića *serbokroatische Dichtungen Bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII. und XIX Jahrhundert* (Sarajevo, 1912) pa do radova dr Wenera Lehfeldta, među kojima se ističe studija *Das serbokroatische Aljamiado-Schrifttum der Bosnisch-hercegovinsche Muslime* (München, 1969).<sup>9</sup> Mada se za ovo književno stvaranje zna još od XVI stoljeća, nakon prvog, dosad poznatog pisanog svjedočanstva o ovoj djelatnosti, koja je 1660. godine dao Evlija Čelebija u svome *Putopisu*, kritički zapisi o tekstovima pojavljuju se tek dva stoljeća kasnije, da bi se od sedamdesetih godina XIX. stoljeća počela fragmentarno izdavati ta literatura i umnožavati istraživački napisi o njoj kao svojevrsnom znanstvenom kuriozitetu. Od tada do danas, kada su već izdani čitavi korpusi alhamijado-tekstova, proučavanje ove književnosti ostalo je u krugu rijetkih filoloških stručnjaka, kao što su dr Otto Blau, Stojan Novaković, dr Friedrich Krauss, dr Vladimir Čorović, dr Safvet-beg Bašagić, dr Fehim Barjaktarević i drugi. Stoga su i rezultati bili pojedinačni, fragmentarni, vezani uz izdvojene tekstove i pisce. Nijedan od spomenutih istraživača nije prihvatio da sačini cjelovitu studiju o ovoj književnosti.

Monografija dr Muhameda Hukovića *Alhamijado-književnost i njeni stvaraoci* (Sarajevo, 1986)<sup>10</sup> iznosi 342 stranice, a sastoji se od Uvoda, poglavlja o "historijatu istraživanja alhamijado-književnosti", središnjeg dijela pod naslovom "Pjesnici i njihova djela" te poglavlja "Prazni sastavi", "Tipološki presjek žanrova alhamijado-književnosti", "Listovi i kalendari", "Stihovi i strofe", nakon čega slijedi "Zaključak", te Literatura, Registar i tumač turcizama, koji se odnosi na citirane tekstove u radnji.

Mora se odmah na početku istaknuti da tako komponirana monografija u velikoj mjeri ispunjava zadatke koje je Huković postavio sebi u projektu ove radnje: da utvrdi i iznese dosadašnje stanje znanosti o alhamijado-književnosti kao specifičnoj grafijsko-jezičnoj simbiozi i literarnom fenomenu književnog stvaranja bosanskih Muslimana, da izvrši kritički pretnes dosadašnjih istraživanja u ovoj oblasti, i u isto vrijeme da utvrdi autentičnost tekstova alhamijado-književnosti u Bosni i Hercegovini i historijski identitet njihovih stvaralaca, te da iznese literarne osobine i kulturnohistorijske vidove ovih tekstova.

U "Uvodu" monografije Huković razmatra pojam i pojavu alhamijado-literature pošavši od etimološkog izvornika naziva pa do njenih manifestacija u nearapskim zemljama i jezicima, posebno kod onih naroda koji su zadržali svoj jezik i pismo a uz to se služili i književno objavljivali svoja djela i arapskim pismom. Od kurioznog podatka da kodeks u kome je objavljen

9 Werner Lehfeldt: *Das serbokroatische Aljamiado-Schrifttum der bosnisch-hercegovinschen Muslime*. Transkriptionsprobleme. München, 1969, str. 193.

10 Dr. Muhamed Huković: *Alhamijado-književnost i njeni stvaraoci*. Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 342. Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine.

alhamijado-tekst *Chirvat Türkisi* sadrži i njemačke, mađarske i latinske tekstove pisane arapskim pismom, Huković je iznio neke primjere ove pojave u svijetu, kod kineskih muslimana i onih u bivšim holandskim kolonijama koji govore holandskim jezikom a pišu arapskim pismom. Osobito se koncentrirao na Evropu i iznio podatke o alhamijado-tekstovima u španjolskoj, albanskoj, poljsko-tatarskoj književnosti, o upotrebi arabice u grčkom jeziku, pokušajima uvođenja toga pisma u poljski i bjeloruski jezik itd. Kritički i veoma iscrpno Huković je obradio prve pojmove arapskog pisma u srpskohrvatskom jeziku i književnosti koja se izražavala ovim jezično-grafičkim spojem. Pored toga se, s razlogom, zadržao na prilagođavanju arabice glasovnom sistemu našeg jezika, počevši od najstarijih tekstova pa do nastojanja Omera Hume, Ibrahima Berbića, Junuza Remzije Stovre, Ibrahima Seljubca, Arifa Sarajlije i, najzad, Džemaludina Čauševića.

Poglavlje "Historijat istraživanja alhamijado-književnosti" Huković je komponirao u četiri odjeljka. U prvom je dao, s vlastitim kritičkim komentarima, spomene ovih tekstova u BiH od najstarijeg zapisa Evlije Čelebije iz 1660. o *Potur-šahidiji* M. Hevajije do A. Gilferdinga, A. Kaznačića, dr Otta Blaua, Stojana Novakovića i dr Friedricha Kraussa. Kao značajan napredak u istraživanju i publiciranju alhamijado-književnosti on navodi Blauovu knjigu *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler* (1868) i zbornike Mehmedbega Kapetanovića Ljubušaka *Narodno blago* (1883) i *Istočno blago* (1896-97). Prateći kronologiju objavljivanja alhamijado-tekstova i istraživanja te književnosti i njenih stvaralaca, Huković je (s osloncem na studiji dr Muhameda Hadžijahića, ANUBiH, rukopis) podvrgao kritičkoj reviziji mnoge dosad iznesene podatke i tvrdnje, osobito nakon Kemura-Corovićeve knjige *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims aus dem XVIII, XVIII und XIX Jahrhundert* (1912), pa sve do suvremenih studija: od transliteracije i čitanja tekstova, do utvrđivanja njihova autorstva i historijskog identiteta autora. Naporedo s time on prati ocjene ove književnosti u napisima hrvatskih, srpskih i drugih historičara književnosti, ističući ono u čemu su oni bili u pravu a ispravljajući ono u čemu su griješili u nedostatku pravog razumijevanja te literature (M. Bogdanović, B. Jevtić, V. Skarić, Đ. Šurmin, D. Prohaska, I. Andrić, W. Lehfeldt i dr.). Isključivo pozitivne ili negativne ocjene alhamijado literature bile su bitno vezane za prihvatanje ili odbijanje istočnog kulturno-civilizacijskog utjecaja od strane njenih prikazivača i komentatora, a u velikoj mjeri su, sve do nedavno, bile podložne i nacionalno-političkom svojanstvu njenih stvaralaca, kako je to Huković kritički utvrdio. To poglavlje prikazuje razvoj znanstvenoistraživačkih spoznaja o alhamijado-tekstovima i njihovim stvaralacima u BiH, uz naporedne kritičke komentare Hukovića zasnovane na novim dostignućima u ovoj oblasti. Pri tome je autor ispoljio punu ozbiljnost metodologije, strogost u revidiranju činjenica i znanstveno adekvatan, imanentan pristup alhamijado-literaturi kao dijelu starije muslimanske književnosti.

Prikazom zahtjeva na kraju međuratnog razdoblja, da se alhamijado-literatura uvede u programe srednjih škola u okviru književne baštine bosanskih Muslimana, prelazi se na naredni odjeljak ovog poglavlja "Alhamijado-književnost u historijama književnosti, hrestomatijama i zbornicima". Od Kreševljakovićeve *Kratkog pregleda hrvatske knjige u Herceg-Bosni*<sup>11</sup> i Prelogova poglavlja posvećenog starijem književnom stvaranju bosanskih Muslimana,<sup>12</sup> preko historije D. Bogdanovića,<sup>13</sup> pa do Handžićeva *Književnog rada bosanskih Muslimana*<sup>14</sup> i Hadžijahićeve knjževne o alhamijado-književnosti do 1878. godine<sup>15</sup> - Huković prati ocjene obima, kulturnohistorijskog značaja i književne uloge ove literature. Pritom ukazuje da od tada, pored njenog prirodnog tretiranja kao dijela muslimanske književnosti, alhamijado-literatura počinje zauzimati pogrešno mjesto u historijama i pregledima hrvatske književnosti kao njen osoben ali integralan dio, i to redovito s uporištem na pjesmi poturčenog Erdeljca Mehmeda *Chirvat türkisi*, kao što je, nakon Kemura-Corovićeve knjige i u njoj dviju ilahija "na srpskom jeziku" ("bezbanisrb"), uzimana kao dokaz srpskog identiteta Muslimana. Huković precizno, uz popratne komentare o kontekstu u kome se oni javljaju, registrira pjesnike ove literature i njihova djela u hrestomatijama i zbornicima sve do sedamdesetih godina našeg stoljeća, kada ta književnost dobija svoje historijski prirodno i znanstveno opravdano mjesto, iznoseći i kritičke spoznaje o njenoj književnoj prirodi i nove historijske podatke o životu njenih stvaralaca.

Komplementaran tom dijelu je i odjeljak "Alhamijado-književnost u enciklopedijama" (jugoslavenskim i stranim), koji dalje proširuje informacije i spoznaje o ovom književnom

11 Hamdija Kreševljaković: *Kratki pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni*. Sarajevo, 1912.

12 Dr Milan Prelog: *Rad Muslimana na književnom polju*. U knjizi: *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*, II. Sarajevo, 1916.

13 Dr David Bogdanović: *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, I. Zagreb, 1932.

14 Mehmed Handžić: *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana*, Sarajevo, 1933. Početak rada na našem jeziku i njegov razvitak.

15 Muhamed Hadžijahić: *Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine*. Sarajevo, 1938, str. 16.

fenomenu zasnovanom na arabcima u pisanoj komunikaciji. Huković je možda propustio da na ovom ili nekom drugom mjestu ispita i pokaže opravdanost naziva "alhamijado-književnost" (koja se postavljala u poređenju s nazivom "alhamijado-tekstovi") kada se primarno radi o arabičkom pismu i maternjim jezicima naroda u kojima je ona nastala.

Središnje poglavlje disertacije "Pjesnici i njihova djela" već prirodom svojega sadržaja govori o toj opravdanosti, jer u njemu Huković, u obliku sintetičnih studija, daje biografije i književni rad dvadeset i jednog alhamijado-pjesnika od XVII. do XX. stoljeća (Mehmed Erdeljac, Hadži Jusuf Muhamedov, Muhamed Hevaji Uskifi, Hasan Kaimi, Mula Mustafa Bašeskija, Muhamed-Razi Velihodžić, Seid Abduvehab Ilhamija, Fejo Softa, Abdurahman Sirrija, Umihana Cuvida, Mula Muhamed Mestvica, Arif Sarajlija, Omer Humo, Salih Gašović, Jusuf Mula Rušović, Sulejman Tabaković, Jusufbeg Čengić, Muhamed Ruždi Dizdarević, Ibrahim Berbić, Ahmed Karahodža, Alija Sadiković), kada je ova literatura postala književni anakronizam. Najveći istraživački problem pri tome predstavljalo je historijski i književni identitet tih pjesnika. Huković u ovom poglavlju iznosi najnovija saznanja o njima i njihovim djelima, zasnovana na arhivskim istraživanjima brojnih ispitivača ove oblasti. Ali on posvećuje veliku pažnju i njihovim tekstovima: iznosi, uz komentar ili ispravke čitanja, i njihove jezične i prozodijske, metričko-ritmičke osobnosti, daje karakteristike žanrova i oblika u kojima se oni pojavljuju; uočava njihove bitne estetsko-idejne značajke; traga za historijskom osnovom događaja i junaka koji se u pojedinim pjesmama reflektiraju, pokazujući u tome visoku mjeru znanstvene akribije i istraživačke kritičnosti. Popratna objašnjenja pojmova kulturnog i književnog karaktera te onih iz oblasti filozofije i teologije u nabožnim pjesmama ove literature odaju širinu i iscrpnost Hukovićeve obrazovanja, što mu je omogućilo da u analizi pojedinih tekstova prođe do sržnih mjesta njihove strukture i daje dublju interpretaciju, ispravljajući mnoga dosadašnja tumačenja. Uz neophodno povijesno razumijevanje društveno-političkog i duhovnog konteksta stvaranja pojedinih pjesama, Huković u svoje interpretacije unosi i kriterij naše recepcije, suvremenog senzibiliteta i idejnog poimanja, izvlačeći iz tih djela nama imanentan i primjeran estetski i humani potencijal. Od povijesno-biografskog postupka i filološke kritičke metode, primarne i neizbježne u istraživanju pisaca i djela stare književnosti, Huković tako dolazi do modernih kritičkih postupaka, što rezultatima njegova rada daje karakter znanstvene kompleksnosti i analitičke iscrpnosti.

Iako obilježja pojedinih žanrova i oblika ove poezije, te njihove estetsko-idejne značajke Huković iznosi pri tumačenju samih pjesama, ovdje je bilo pravo mjesto da u posebnom poglavlju svade tipološke estetsko-žanrovske karakteristike alhamijado-poezije, sa stvaralačkom sublimacijom domaće književne tradicije i estetskog duha, s historijsko-personalnim odrednicima i prisutnošću životnih refleksa i društvene stvarnosti, s njihovim književnim specifičnostima i razvojnim dometima u odnosu na poetiku i oblike perzijsko-turske i arapske književnosti, s jedne strane, i stare hrvatske i srpske književnosti, s druge.

Huković je tome zahtjevu formalno i udovoljio, ali tek nakon poglavlja o proznim sastavima ove književnosti. On je dao "tipološki presjek žanrova alhamijado pjesništva: ilahija, kasida, poslanica ili arzuhala, ljubavnih pjesama, s njihovim bitnim estetskim karakteristikama. Ipak je propustio priliku da uspostavi komparativan odnos prema žanrovima i oblicima koje su ti stvaraoci slijedili, imitirali i lokalizirali iz drugih istočnih književnosti, te prema oblicima i izrazu domaće muslimanske usmene tradicije. Upravo u nastavku ovakve rasprave nametao se i davno otvoreni problem identiteta alhamijado-literature i u isto vrijeme problem metodološkog pristupa k njoj. Je li alhamijado-stvaranje *književni* fenomen, sa specifičnim estetskim osobenostima, etničko-idejnim duhom, s osobenim senzibilitetom, pristupom čovjeku i životu, s posebnim izrazom i stvaralačkim oblicima; po čemu bi se takvo stvaranje razlikovalo od nekog drugog književnog stvaranja kakvo je ono u sinhroniji i dijahroniji, s jedne strane, prema književnosti Muslimana, a, s druge, prema književnostima drugih naroda koji govore srpskohrvatskim jezikom. Ili je to samo kulturno-historijska pojava, konkretnije rečeno grafijsko-jezična simbioza arapskog pisma i bosanskog jezika, koja je nastala kao posljedica kulturno-historijske potrebe za vlastitim pisanim iskazom, kao izraz onih narodnih slojeva koji nisu poznavali drugog pisma, bosančice, kasnije latinice ili ćirilice, niti su razumjeli drugoga jezika osim materinjeg? Iako se u kontekstu Hukovićeve monografije sve to nije postavljalo kao pitanje, već se podrazumijevalo kao datost na osnovu činjenica, književnih djela kao primarnih izvora i njihovih stvaralaca koji su u njima izrazili svoje biće, moglo se u izboru svih iznesenih analitičkih spoznaja i u njihovoj strukturalnoj povezanosti zaključiti da je u razvoju bosansko-muslimanske književnosti alhamijado-literatura zaista predstavljala specifičnu stilsku formaciju i kariku koja je povezivala prethodni književni razvoj (narodnu književnost, orijentalSKU književnost) s potonjim književnim stvaranjem u doba nacionalno-kulturnog preporoda bosanskih Muslimana.

Nakon poglavlja "Listovi i kalendari", koje predstavlja kulturno-historijsku dimenziju ove monografije, slijedi poglavlje "Stihovi i strofe", mada bi možda bilo bolje da se ono nastavilo na "tipološki presjek žanrova". U njemu je Huković razmatrao stihove i njihove strofne sekvence,

prozodiju i metriku alhamijado-pjesama, koje su se izražavale i prenosile i recitiranjem i pjevanjem, u okviru shema arapske metrike. Time je ujedno, kao prvi istraživač kod nas, otvorio novu oblast znanstvenog proučavanja koja pokazuje oplođenije arapske metrike i akcenatsko-intonacijskih osobina našeg jezika.

U "Zaljučku" svoje disertacije Huković je rezimirao historijski tok alhamijado-literature u književnosti Muslimana BiH, iznoseći njegove društvene pretpostavke i kulturne odrednice, ali s naglaskom na njegovoj književno-jezičnoj izrazitosti sve do vremena kada je presahnuo u nadolasku novih društveno-političkih i kulturnih prilika i, naravno, novih stvaralačkih nadahnuća, književnih oblika i estetsko-idejnih izražaja. Bogato dokumentirana, s impozantnim popisom izvora i literature, monografija dr Hukovića predstavlja dosad najznačajniji književnohistorijski doprinos i znanstveno-kritičku sintezu ove književne oblasti.

#### Literatura

Blau Otto, "Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler", Abhandlungen des Morgenlandes. Bd. V, 2. Leipzig, 1868.

Bogdanović David, "Pregled književnosti hrvatske i srpske", I. Zagreb 1932.

Hadžijahić Muhamed, "Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine", Sarajevo 1938.

Hadžijahić Muhamed, "Neposredni zadaci u izučavanju naših alhamijado tekstova". U knjizi: "Naučni skup Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja" (Sarajevo, 26. i 27. maja 1976). ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XXXV, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 5. Sarajevo 1977, str. 41-52.

Hadžijahić Muhamed, "Osvrt na dosadašnje objavljene tekstove i istraživanja iz problematike alhamijado književnosti". ANUBiH Sarajevo, /1975/, str. 110 odštampanih na pisaćem stroju.

Huković Muhamed, "Alhamijado-književnost i njeni stvaraoci". Svjetlost, Sarajevo 1986, Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine.

Kreševljaković Hamdija, "Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni", Sarajevo 1912.

Löhfeldt Werner, "Das serbokroatische Aljamiado & Schrifttum der bosnisch-hercegovinischen Muslime". Transkriptionsprobleme. München 1969.

Nametak Abdurahman, "Bosanska alhamijado književnost u tokovima jugoslavenskih književnosti". Treći program Radio Sarajeva 1979. br. 24, str. 477-501

Nametak Abdurahman, "Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti". Svjetlost Sarajevo 1981. Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine.

Prelog Milan, "Rad Muslimana na književnom polju". U knjizi: "Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade", II. Sarajevo 1916.

Scheich Seifuddin ef. Kemura und Dr. Vladimir Ćorović, "Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslems aus dem XVII, XVIII. und XIX Jahrhundert". Zur Kunde der Balkanhalbinsel, II. Quellen und Forschungen, Heft 2. Sarajevo 1912.

"Unapređivanje nastavnih planova i program visokoškolskih organizacija udruženog rada BiH" (Rasprave u sekcijama Republičke konferencije SSRN BiH), Sarajevo 1979.

#### Zusammenfassung

##### *Neue Beiträge der Alhamijado-Literaturforschung*

Der Verfasser trägt konzise Darstellungen der bisherigen Abhandlungen auf dem Erforschungsgebiet der Alhamijado-Literatur heraus, als eine der spezifischen Formen der Kulturerbschaft von Bosnien und Herzegowina. Indem die Abhandlungen von Dr. Muhamed Hadžijahić, Dr. Adburahman Nametak und Dr. Muhamed Huković analysiert werden, sowie einige der älteren Forscher, gibt Rizvić vollständige Darstellung der wissenschaftlichen Forschung der Alhamijado-Literatur seit der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis heute.